

УДК 811.161.2'373.611'366

КОНТИНУУМ ТИПОВОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПАРАДИГМИ ДІЄСЛІВ, МОТИВОВАНИХ ТЕМПОРАЛЬНИМИ ІМЕННИКАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПІР РОКУ

Кушлик О. П.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті на основі словотвірнопарадигматичного принципу систематизації похідних слів встановлено континуум типової словотвірної парадигми дієслів української мови, мотивованих темпоральними іменниками на позначення пір року, зокрема залежно від частиномовної належності девербативів структуровано словотвірну парадигму вершинних дієслів морфологічними зонами, у межах кожної зони визначено семантичні позиції, реалізовані вершинними дієсловами за допомогою тих чи тих словотворчих засобів, простежено здатність похідних одиниць розвивати додаткові семантичні відтінки.

Ключові слова: словотвірна парадигма, дериваційна здатність, словотвірне значення, словотворчий формант, твірна основа, темпоральні іменники, дериват, вербатив, девербатив.

Kushlyk O. P. Continuum of a typical word-building paradigm of verbs motivated by temporal nouns to denote seasons. The article investigates word-building possibilities of verbs in the contemporary Ukrainian language motivated by the temporal nouns to denote seasons.

The investigation was done with the focus on the word-building paradigm as a complex word-building unit which comprises the whole set of derivatives directly motivated by the derivation word.

The word-building paradigm is an adequate stem-centred aspect of studying word-building phenomena, processes, which anticipates the focus on the derivative stem which allows predicting possible derivatives, thus studying the word-building potential of a certain word in a systematic way. Parametric characteristics of the word-building paradigm, mainly the length, which is measured by the number of morphological zones, which are formed depending the part of speech of the derivative units, and the depth depending on the number of derivatives which can express the same word-building meaning, are relevant metrics of the word-building potential of substantive verbs as the top of the paradigm.

The article's object are the verbs to summer, to winter and to spring. The correlation of their semantics with the verbs of action, process or state determine their word-building potential which forms the word-building paradigm. Depending on the part of speech of the deverbatives, the word-building paradigm of top verbs with morphological zones was structured. Within every zone semantic positions were fulfilled with the top verbs by means of certain word-building formants, the ability of derivatives to develop additional semantic nuances were observed.

Key words: word-building paradigm, word-building possibilities, word-building meaning, word-building formant, derivative stem, semantic seat, temporal nouns, derivate, verbative, deverbative.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Дослідження дериваційного потенціалу слів з опертям на словотвірну парадигму як комплексну словотвірну одиницю (сукупність дериватів, безпосередньо мотивованих твірним словом), адекватну основоцентричному аспекту вивчення словотвірних явищ, процесів, у лінгвоукраїністиці набуває всебічного поширення, що зумовлено недостатністю приділення свого часу належної уваги до цього питання, а звідси неможливістю з урахуванням лише словотворчого форманта як типологізувального чинника беззаперечно пояснити ті чи ті явища, вичерпністю результатів, яких вдається досягти зі зміщенням акценту зі словотворчого форманта на твірну основу як прогностувальник словотвірного потенціалу того чи того слова, важливістю окреслення внеску кожного лексико-граматичного розряду, а в межах нього і лексико-семантичної групи у формування й структурування дериваційної системи, необхідністю охоплення основоцентричним аспектом усієї мотивувальної бази з метою створення типології словотвору. Визначення словотвірного потенціалу дієслів як одного з найскладні-

ших морфологічних класів слів з розгалуженою системою граматичних категорій є важливим етапом цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Лінгвоукраїністика вже має певні напрацювання в дослідженні словотвірного потенціалу дієслів з опертям на словотвірну парадигму як типологізувального чинника. Зокрема, створено словотвірну парадигматику дієслів деяких лексико-семантичних груп – на позначення конкретної фізичної дії [3; 13], руху, переміщення [1; 14]. Загалом обстежено словотвірний потенціал похідних дієслів сучасної української мови, серед усього відсубстантивного, відприкметникового та відзвуконаслідувального походження [6]. Примітно, що на дериваційний потенціал вербативів впливає не лише частиномовний статус твірної основи, а й належність твірного слова до певної лексико-семантичної групи, що в подальшому сукупно прогнозує розвиток певних синтагматичних відношень між цим дієсловом та іншими словами й відповідний категорійний статус аналізованого дієслова в реченні – дія, стан чи процес. Дериваційні можливості дієслів дії, стану,

процесу є різними. Щобільше, словотвірний потенціал того самого дієслова в різному категорійному статусі [6, 293–294] чи з різними лексико-семантичними варіантами [15, 3] не однаковий. Урахування цього чинника, без сумніву, є важливим, оскільки дає змогу з'ясувати смисловий обсяг і семантичну структуру дієслів, установити «потенціал їхньої семантичної валентності» [17, 72], виявити кодифіковані деривати словотвірної парадигми з визначенням континууму реалізованих семантичних позицій та спрогнозувати постання можливих.

Увагу у пропонованій розвідці зосереджено на дієсловах, мотивованих темпоральними іменниками.

Формулювання мети і завдань дослідження.

Мета статті – визначити континуум словотвірних парадигм дієслів української мови, мотивованих темпоральними іменниками зі значенням пір року. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: структурувати увесь корпус похідних, мотивованих відсубстантивними темпоральними дієсловами, морфологічними зонами; у межах кожної зони установити континуум семантичних позицій; визначити набір експлікаторів цих семантичних позицій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дослідження словотвірного потенціалу відсубстантивних дієслів, виконане в межах основоцентричного підходу, є важливим складником вивчення всієї мотивувальної бази слів української мови загалом і похідних дієслів зокрема. Типологізація певного мовного матеріалу передбачає аналіз структур, що вирізняються своєю кількістю і особливостями реалізації семантики мотивувального слова.

Іменники із часовою семантикою (часовим значенням), або темпоральні іменники, або іменники-темпоративи, зокрема на позначення днів тижня, напр.: *понеділок, вівторок, середа, четвер, субота* та ін.; місяців, напр.: *березень, травень, вересень, жовтень, грудень* та ін.; частини доби, напр.: *ранок, полудень, обід, вечір, день, ніч*; пір року, напр.: *зима, весна, літо, осінь*; загальних часових понять, напр.: *час, момент, період, пора, мить* та ін.; умовних вимірів часу, напр.: *хвилина, година, день, місяць, рік, століття* та ін., становлять одну з поширених лексико-семантичних груп в українській мові, компоненти якої часто слугують твірними для продукування дієслів.

Дієслова, мотивовані субстантивами на позначення пір року (зима, весна, літо, осінь), формують обмежену групу слів. Лише від трьох з них утворюються вербативи – *літувати, зимувати, веснувати*.

Дієслово *літувати*, за даними лексикографічних джерел, має три основні значення (ВТССУМ, 624), два перших з них виражають стосунок до літа як пори року. Перший лексико-семантичний варіант «проводити де-небудь літо; жити десь літом» дещо узагальнено відображає семантику, позаяк позначувані дія, стан чи процес можуть стосуватися різних суб'єктів (осіб і неосіб) чи об'єктів, що важливо з'ясувати, оскільки ці чинники впливатимуть на словотвірний потенціал того чи того слова або ж одного слова в різному категорійному статусі [9, 133; 6, 293–294].

Стосовно осіб актуальними є такі відтінки значення: а) проводити літо відпочиваючи, напр.: *Олесі здалося, що там, за лісом, вона побачила Городища – село, в якому щороку літувала, в якому їй завжди було добре у діда й бабусі* (В. Яворівський); б) проводити літній час, випасаючи худобу на більш сприятливих для цього територіях – полонинах, напр.: *Перед початком полонинського сезону батько завжди мусив знати, де має літувати* (М. Яновський); в) проводити час зі своїм ремеслом, напр.: *Запорізькі козаки без свого посла, котрого вони відрядили в Крим після появи Петра на Русі і котрий іще не ... царів, могли забрати тих військових товаришів, котрі літували й зимували на рибному й соляному промислах* (Д. Яворницький); г) безпосередньо займатися якимось промислом (наприклад, мисливством), виконуючи відповідні, пов'язані із цим роботи; г) господарювати, пораючись у городі чи саду, напр.: *Пішла б краще в садок, подивилася по відночі на се місце, де ціле літо прийдесться літувати, ніж отут туюю туманією* (Панас Мирний); д) спати на сіннику (найчастіше роблять це влітку), напр.: *Як малого Миколки не було, то ми з Олексою на сіннику літували до морозів, бувало, прокинемося – іній на косах* (В. Яворівський).

Дію (стан) щодо неосіб конкретизовано іншими семантичними відтінками, зокрема: а) тимчасово перебувати в певному місці влітку (здебільшого про перелітних птахів: лелек, журавлів, шпаків, ластівок), напр.: *Знудяться, скуцаться діти за довгу зиму, як й дорослі, за весною, за пернатими гістьми з вирію, особливо за тими, що люблять літувати біля житла людини, біля селянських хат* (С. Килимнюк); *З села на дідькову хижку переселилися лелеки, які з лелекового діда-прадіда тут літували, змайстрували на одному з коліс гніздо, і лелечиха ціліснітькі дні лелетала на тій купі сухого гілля* (В. Дрозд); *Часом пролетить сірий журавель, який літує тут щороку* (В. Шевчук); *Отут, ближче до призьби, темніє глибока, в якій літує качка* (М. Стельмах); 2) тимчасово випасатися на більш сприятливих для цього територіях – полонинах (головно про овець, баранів та ін.), напр.: *На Гуцульщині в умовах карпатського високогір'я здавна побутує традиційне ведення відгінного сезонного господарства, при якому худоба з доколишніх сіл літує на високих гірських луках-полонинах* (М. Матійчук).

Друге значення дієслова *літувати* у тлумачних словниках потрактовано як «залишатися на літо без води (про штучні водойми)» (СУМ, IV, 532; ВТССУМ, 624). Значення дієслова відображає його стилістичну маркованість – воно належить до гідрологічної терміної системи. Проте, на нашу думку, подана дефініція не дає точного тлумачення окресленого поняття, а звідси і неможливість належного співвіднесення аналізованого дієслова з процесом чи станом. У спеціальній літературі літуванням водойм (ставів, озер) називають складний процес, який передбачає спершу залишення водойм без води не менше ніж на рік; за умови достатнього замулення осушення їхнього ложа з наступним проведенням відповідних меліоративних заходів [11, 38–39]. Отже, семантика дієслова з огляду на

сказане дає підстави співвідносити його більшою мірою з називанням процесу, напр.: *Нерестові і зимувальні стави літують щорічно* (С. Назаренко).

Не має жодного стосунку до темпоральної семантики третє значення аналізованого дієслова «проводити цензуру друкованого твору для отримання права на публікацію, видання літературного твору у часописах або окремою книжкою», яке порівняно недавно стало кодифікованим, оскільки у Словнику української мови воно не зафіксоване (СУМ, IV, 532), напр.: *Як цензор Іван Любащенко «літував» літературно-мистецький журнал «Жовтень» (нині «Дзвін»), газети обласного рівня – такі, як «Вільна Україна», «Львовская правда», монографії до захисту вчених ступенів тощо* (І. Лучук). Звідси очевидно, що увагу нашу буде зосереджено на перших двох лексико-семантичних варіантах дієслова *літувати*.

Дібраний нами фактичний матеріал дав змогу виокремити четверте, не засвідчене в лексикографічних джерелах значення дієслова *літувати*, мотивованого іменником *літо*, що уналежнює його до темпоральної площини, – «піддавати глину дії атмосферних факторів (влітку – дії вологи і сонячного випромінювання) з метою надання їй підвищеної пластичності» [2, 111]. Слово також є стилістично маркованим – використовується для називання процесів у технології виготовлення цегли.

Отже, дієслово *літувати* із семантикою «проводити де-небудь літо; жити десь літом», як впливає з окресленого основного значення та наведених додаткових відтінків, може позначати дію, стан і процес, з урахуванням чого важливо з'ясувати його дериваційну спроможність.

Словотвірну парадигму дієслова *літувати*, співвідносного з *дією* («господарювати, пораючись у городі чи саду» чи «безпосередньо займатися якимось промислом (наприклад, мисливством), виконуючи відповідні, пов'язані із цим роботи»), реально репрезентовано лише субстантивною зоною, яку утворює девербатив *літування* (словотворчий засіб – суфікс **-нн-**) з транспозиційним словотвірним значенням «опредметнена дія», напр.: *Літування на грядці, у квітнику трішки відволікли від щоденної рутинної паперової роботи*, та транспозиційно-мутаційним словотвірним значенням «результат предметної дії», напр.: *Те щоденне літування одразу стало сигналом, що хтось у хатині поселився: квітник розцвів, заяскрився*.

У субстантивній зоні дієслова *літувати* на позначення «безпосередньо займатися якимось промислом (наприклад, мисливством)» маємо ще одну семантичну позицію «час, упродовж якого виконують дії, названі твірним дієсловом», виразником чого слугує суфікс **-іvk-**, пор.: *літівка*, напр.: *...господарський рік починався з моменту закінчення зимового полювання, тобто з початку квітня, і складався з чотирьох головних сезонів: веснівка, літівка, осєнівка та зимівка* (Л. Залізник).

Дериватів вербальної зони не виявлено, хоч потенційно вони можливі, зокрема темпоральних модифікацій з делімітативним значенням, виразником якого є префікс **по-**, пор.: *політувати*; пер-

дуративним значенням, експлікованим префіксом **про-** з обов'язковим часовим конкретизатором, пор.: *пролітувати*; фінітивним значенням, реалізованим префіксом **про-** без часового конкретизатора, пор.: *пролітувати*; а також дериватів із загальнорезультативним значенням як основним видом темпорально-результативних модифікацій, засобом вираження якого слугує префікс **по-**, пор.: *політувати*.

Словотвірну парадигму дієслова *літувати*, співвідносного зі *станом* (усі решта окреслених відтінків першого значення), утворюють реально три зони – субстантивну, вербальну і ад'єктивну. Континуум субстантивної зони формують п'ять семантичних позицій: «опредметнений стан», «час тривання названого твірним дієсловом стану», «результат, наслідок тривання стану», «суб'єкт стану» і «місце тривання стану». Експлікатором семантичної позиції «опредметнений стан» є передусім суфікс **-нн-**, який переводить дієслівну семантику до іменникової (транспозиційне словотвірне значення), пор.: *літування*, напр.: *І якби не літування в горах, якби не чорне зілля, я б вже топтав трави Господні* (М. Дочинець). У певній синтаксичній позиції можливий розвиток вторинних словотвірних значень девербатива *літування*: «результат, наслідок тривання стану», напр.: *За своє літування у полонині зазнав Іван немало пригод...* (М. Коцюбинський), і «час тривання названого твірним дієсловом стану», напр.: *Так минуло моє останнє літування в Шубранці* (Й. Радиш).

Словотвірне значення «суб'єкт стану» притаманне лише словотвірній парадигмі з вершинним дієсловом *літувати*, яке позначає стан стосовно осіб. Воно репрезентоване іменниковими девербативами *літник* (більшою мірою від *літувати* із семантикою «проводити літо відпочиваючи»), який постав за допомогою суфікса **-ник**, і *літувальник* (більшою мірою від *літувати* із семантикою «проводити літній час, випасаючи худобу на більш сприятливих територіях»), утвореним за допомогою суфікса **-льник**, напр.: *Від кількох днів паде дощ без утину й доводить деяких літників, а між тими Наталю й Ірину – до розпуки* (О. Кобилянська); *Одного разу на цій полонині літувальник – гуцул Василь Вергула вів коня на мокром повідку, то лишень синя ватра покотилася...* (С. Пушик).

Мутаційне словотвірне значення «місце літнього перебування в горах худоби» виражає девербатив *літовище* (словотворчий засіб – суфікс **-овищ**), напр.: *Іншою характерною рисою гуцульського життя було напівосідле господарювання, із сезонними міграціями між постійною оселею (граждою) і літовищем, тобто полониною, де випасали худобу* (О. Власюк). Цей же дериват може позначати ще одне мутаційне значення – «час літнього перебування в горах гуцульської худоби», напр.: *Оплата кошарування відома повсюдно в українських Карпатах, але найрозповсюдженішою була у верхів'ях р. Ужа не лише в час літнього («літовище»), а й весняного («весновище») та осіннього («осєнище») випасів* (Ю. Гошко).

Вербальну зону словотвірної парадигми дієслова *літувати*, співвідносного з вказівкою на стан,

утворюють дієслова *перелітувати*, *злітувати*, *пролітувати* (словотворчі засоби – префікси **пере-**, **з-**, **про-**) з дериваційним значенням, яке синтезує водночас фінитивну семантику як різновид модифікаційної і мутаційну «прожити», напр.: *Дрімайло одначе не видержав довго: він перелітував з торбою під монастирями і напросив-таки чимало грошей, але восени, як почалась хурдига та смалкі вітри, він застудив собі скривленого рота й щелепи* (І. Нечуй-Левицький); *...схилилась над хворою схвильована пані Докія. – Нащо таке казати: ще злітумо не одне літечко!* (М. Лазорський); *Тільки одне літо пролітувала Марія в Мангуші, а там знову подалася з Мальвою на Чатирдаг – голод виморював Крим* (Р. Іванчук). Дещо вирізняється своїм значенням дериват *вилітувати*. Він теж передає синкретичну семантику, проте акцентує на хронологічних межах окресленого вершинним дієсловом стану, напр.: *Полонинські ходи здавна відзначалися урочистістю, їм надавалася магічна сила, бо треба було заворожити щастя, щоб худоба добре вилітувала і збереглася, щоб чабанам-полонинникам не траплялося лихих пригод* (В. Курило).

Девербатив *залітувати*, що постав за допомогою префікса **за-**, на нашу думку, розвиває лише мутаційне словотвірне значення «залишитися на літо», напр.: *Всі, окрім тих двох сімей, вже півроку як переселенці. Їхня ж сім'я залітувала* (А. Бондарчук).

Типову словотвірну парадигму дієслова *літувати* на позначення «залишатися на літо без води (про штучні водойми)», тобто як дієслова, яке передає процес, утворюють дериват субстантивної зони *літування* з транспозиційним словотвірним значенням «опредметнений процес», виразником якого є суфікс **-нн-**, напр.: *Періодичність і тривалість літування водойм залежить від категорії става, його стану, застосовуваних заходів інтенсифікації вирощування риби, особливостей кліматичних умов* (С. Назаренко), та некодифікований дериват ад'єктивної зони *літувальний*, утворений суфіксацією (словотворчий засіб – суфікс **-льн-**), що експлікує мутаційне словотвірне значення «пов'язаний з названим твірним дієсловом процесом», напр.: *На літувальних ставах рекомендують вирощувати не тільки зернові, але й просапні (картопля), овочеві (морква, капуста, кабачки, кавуни тощо)* (С. Назаренко).

Однозонну типову словотвірну парадигму дієслова *літувати* у значенні «піддавати глину дії атмосферних факторів» представлено лише дериватом субстантивної зони *літування* на позначення, як і в попередньому випадку, предметного процесу, напр.: *Одним зі способів підвищення пластичності глини є літування і зимування глини, яке полягає в тому, що глини піддають дії атмосферних факторів: літом – дії вологи і сонячного випромінювання, а зимою – морозу* (Н. Балінський).

Дієслово *зимувати*, що постало від іменника *зима* за допомогою суфікса **-ува-**, у словниках тлумачать як: 1) жити де-небудь узимку, залишатися десь на зиму // бути розташованим, міститися де-небудь протягом усієї зими // харчуватися чим-небудь, їсти щось узимку; 2) доглядати, годувати і т. ін. протягом зими, залишати де-небудь на зиму (тварин) (СУМ,

П, 568; ВТССУМ, 459), напр.: *Розуміли вони [Радзівіл, Буйвіда і Ходкевич] і те, що з таким урізаним військом зимувати на Україні він [Наливайко] побоявся через Жолкевського* (М. Вінграновський); *Вівці дядькові зимували у відкритій кошарі, і тобі було страшно слухати це, сидючи на печі і дивлячись у замуровані морозом вікна* (О. Сизоненко); *Зимує чорногуз на півночі Африки та повертається назад навесні, тому асоціюється в народі з вісником весни* (Н. Будна); *Дані досліджень показали, що найвищу морозостійкість мали корені сіянців, які зимували при температурі ґрунту від -1 до -5°C; Пробудився піп. Позирає: сіна нема. Страх напав на попа. Чим тепер зимувати худобину?* (І. Чендей). Перший лексико-семантичний варіант з усіма відтінками засвідчує співвіднесення його з т. зв. буттєвими дієсловами, або дієсловами на позначення існування [8, 140], які традиційно розглядають серед дієслів стану [10, 86–87], тоді як другий – більшою мірою тяжіє до дієслів дії.

Дібраний фактичний матеріал засвідчує наявність ще одного, правда не кодифікованого значення дієслова *зимувати* – «піддавати глину дії атмосферних факторів» з метою підвищення пластичності глини під впливом зимових атмосферних умов, зокрема розрихлення глини від дії замерзлої в ній води [2, 111].

Синтагматичне оточення вершинного вербатива *зимувати* дає підстави висновувати, що він здебільшого виражає стан. Його словотвірна парадигма складається з трьох морфологічних зон – субстантивної, вербальної і ад'єктивної. Субстантивну зону наповнюють девербативи зі словотвірними значеннями: «опредметнений стан», «час тривання стану», «результат, наслідок тривання предметного стану», «місце тривання стану», «суб'єкт стану». Транспозитором першого значення є суфікси **-нн-**, **-івл-**, напр.: *зимування* (постає від вершинного дієслова з усіма окресленими відтінками), *зимівля*, напр.: *Ліворуч на долині <...> працювали його [Мстислава Семибрата] сини, невістки і внуки, визбирували пирій, переорювали ниви, готували землю до зимування* (О. Лупій); *Давні пастівницькі традиції явно свідчать про те, що зимування худоби поза межами села тісно пов'язане зі старими способами утримання худоби на підніжжях кормах* (М. Тиводар); *– Чому прощатися? – запитав Ігор. – Ми ще нескоро звідсіля поїдемо. – Зате я скоро піду звідсіля. Мені треба готуватися до зимівлі* (В. Рутківський); *У передових пасічників бджоли добре підготовлені до зимівлі, повністю забезпечені якісними кормами...* (І. Левенець).

Іменники *зимування*, зрідка *зимівля*, окрім вираження транспозиційного словотвірного значення «опредметнений стан», розвивають вторинні словотвірні значення: «час тривання названого твірним дієсловом стану» і «результат, наслідок тривання предметного стану». У такому разі є всі підстави кваліфікувати ці словотвірні значення як транспозиційно-мутаційні, напр.: *От би на це зимування можна було запастися якими хоч дровами з острівних, поспішно рубаних дерев, але зимувати, кажуть, у Мокловодах людям не дадуть* (Ф. Роговий); *Анчоус*

азовський, повертаючись навесні з Чорного моря після **зимівлі**, має темніше забарвлення тіла порівняно з тим, що виходить восени з Азовського моря (І. Білановський).

Водночас дериват **зимівля** передає ще одне мутаційне значення – «місце, (приміщення), де хто-небудь зупиняється, живе взимку» (СУМ, III, 566; ВТССУМ, 459), напр.: *У чорному отворі на порозі **зимівлі** швидко з'являється з берданкою в руках Худяков, ровесник і друг Глушака, мисливець і звіровод* (О. Довженко). Цю ж дериваційну семантику у словотвірній парадигмі дієслова-стану **зимувати** експлікують іменникові девербативи **зимувальник** (словотворчий засіб – суфікс **-льник**), **зимарка** (словотворчий засіб – суфікс **-арк-**), **зимівка** (словотворчий засіб – суфікс **-івк-**), **зимівник** (словотворчий засіб – суфікс **-івник**), **зимовище** (словотворчий засіб – суфікс **-овищ-**). Усі наведені іменникові девербативи загалом окреслюють місце (приміщення), де триває названий твірним дієсловом стан, проте деякі з них нейтрально позначають таке місце (приміщення), зокрема **зимарка**, **зимівка**, **зимовище**, напр.: *Газди і газдині розраховуються з ватагом і вертаються зі своїм набутком і своєю чередою до хат у селі або до **зимарок*** (С. Вінценз); ***Зимівки** зводились на гірських луках, на полянках і нижче розташованих полонинах...* (П. Федака); *Батий, захопивши південні руські степи од Дунаю до Волги й Урагу, розподілив землі між племенами од півночі до півдня так, що у татар, як колись у половців, утворилися, згідно з кліматичними умовами, **зимовища** й літовища* (Д. Багалей). Інші спеціалізуються на характерному більшою мірою тільки для них значенні. Наприклад, **зимувальник** – місце, де зимують риби, напр.: *Таким чином, між кригою і поверхнею води буде шар повітря, який достатньою мірою забезпечить аерацію води в **зимувальнику*** (А. Маркевич); **зимівник** – це: 1) утеплене приміщення для зимування бджіл, напр.: *Пасічник протягом зими регулярно відвідує **зимівник**, стежить за станом приміщення, а також бджіл і за необхідності усуває недоліки, що заважають хорошій зимівлі бджіл* (І. Левенець); 2) зимове житло запорожця за межами Січі, напр.: *Старшина військова почала по облюбованих кутках Запорожжя будувати собі **зимівники**, пускала у ті **зимівники** жонатих козаків і під їх доглядом плодила собі коней, товар та овець і хутко почала багатіти* (А. Кашенко). Кожен з лексико-семантичних варіантів іменника **зимівник** має синонім: до **зимівник** зі значенням «утеплене приміщення для зимування бджіл» – **зимовик**, напр.: *Уже останні дикі гуси у вирій полетіли, пасіку в **зимовик** поставили; уже й товар на готовому харчі...* (В. Шендеровський); до **зимівник** із семантикою «зимове житло запорожця» – **зимовник**, напр.: ***Зимовник** Івжиного батька – Луб'яного – стояв тут же над лиманом, поруч із **зимовником** Балана, так що Івга з малих літ зростала біля Галі* (А. Кашенко), або **зимовик**, напр.: *Ті ж козаки, що не хотіли кидати війська, не женилися, але відходили з коша й закладали собі господарства, звані **зимовиками*** (М. Голубець).

Іменники **зимувальник** і **зимівник** виражають також друге мутаційне значення «суб'єкт названого

твірним дієсловом стану», напр.: *Так і є – світ не без добрих людей. Ідучи, **зимувальник** залишає в хижці сухий трут і кресало, дрова для розпалу* (С. Вілар) і *На місці південної Чернишівки ще за часів Старої Січі сидів **зимівником** запорожець Черниш, чий ім'ям і назване і село, і лиман, і та балка, що наближається до Чернишівського лиману зі степу* (А. Кашенко). Значення іменника **зимувальник** як «суб'єкта названого твірним дієсловом стану» не засвідчене в лексикографічних джерелах.

Для реалізації семантики «суб'єкт названого твірним дієсловом стану» слугує і суфікс **-івчак**, пор.: *зимівчак*, напр.: *Козаків-**зимівчаків** називали сиднями, або гніздюками, глузливо – баболюбами та гречкосіями* (О. Середюк).

Вербальну зону дієслова стану **зимувати** репрезентовано загалом похідними із фінитивним модифікаційним значенням, посталими за допомогою префіксів **ви-**, **від-**, **до-**, **пере-**, **про-**, пор.: *визимувати, відзимувати, дозимувати, перезимувати, прозимувати*. Проте кожен з девербативів може набувати власних додаткових відтінків. Найбільш повно демонструє різні нашарування значень дієслово **перезимувати**, напр.: 1) провести десь зиму, у когось, не в себе вдома: *Я **перезимував** у вже згаданого пароха Захара К., в старій хаті паламаря Міхала Фазекаша* (Б. Гук); 2) перенести зимові холоди протягом зими (про рослини, тварини): *А там вже смуга озимого жита, що погожої осені проросло, взялося куцями, **перезимувало*** (І. Чендей); *Мої ж коні **перезимували**. Правда, навесні аж від вітру хиталися, але **перезимували**, дочекались наші* (Є. Шморгун); 3) витримати тому чи тому об'єктові протягом зими: *Запевняв [панотець] себе і попечителів, що церква ще **перезимує*** (М. Стельмах).

Перфектив **відзимувати**, згідно з даними тлумачних словників, експлікує всі названі дієсловом **перезимувати** семантичні відтінки, проте реально найбільш частими є випадки реалізації першого значення, напр.: *Іван Іванович **відзимував** і зустрів весну у Кам'яній* (В. Заремба). Таку саму спроможність виявляє девербатив **прозимувати**, напр.: *Я й далі мусив добувати для корму птиць і рибу, я знав, що мушу навчитися полювати й більшого звіра, аби вижити, **прозимувати*** (М. Дочинець).

Дієслівний девербатив **дозимувати** передає кодифікований лексико-семантичний варіант «прожити, перебути зиму» (СУМ, II, 348; ВТССУМ, 312), напр.: *Підемо в свої гори або в Буковину. Де б ви хотіли цю зиму **дозимувати**? Тут думки розділились* (В. Гжицький). Поширеними є ще два, не засвідчені лексикографічними джерелами відтінки значення, зокрема: «не добувши зими в одному місці, завершувати перебування її в іншому», напр.: *Спершу вирішили **зимувати** в хаті лісника, але морози були настільки сильні, що довелося **дозимувати** на хуторі* (Р. Степанчак), і «вижити зиму, залишитися живим після зими», напр.: *В кого були довоєнні запаси, та ще на городі щось мав, якось **дозимував*** (Я. Стецюк).

Дієслово **визимувати** більшою мірою актуалізує семантику «виживати зиму, залишатися жити після зими», напр.: *Прийшли активісти хлібець вигрібать –*

все забрали, а припас у лісі вцілів. От і **визимували** (Л. Покидченко).

Загальнорезультативне значення, або значення, яке синтезує, з одного боку, семантику темпоральності, зокрема завершального етапу стану, а з іншого – результативності [16, 132–133], виражає префікс **по-**, ступінь десемантизації якого важко встановити, що спричинює неоднозначну кваліфікацію утвореного перфектива *позимувати* – дериват зі словотвірним модифікаційним значенням (зокрема делімітативним чи фінитивним як різновидами темпоральності) чи корелят доконаного виду, пор.: *Нелегкий ми груд на себе взяли, Григорію Савичу, – почав він [підполковник]. – Хочемо за верховне командування вирішити: чи йти нам одразу за Дніпро, чи тут **позимувати** (Ю. Бедзик) і Ми цих курочок до сусідки спровадимо, хай **позимують**, й зернечка їй віднесемо (А. Таран).*

Межі фінитивного модифікаційного значення деривата *ззимувати*, що постав за допомогою префікса **за-**, настільки розмиті, що йдеться, на нашу думку, про розвиток більшою мірою мутаційного словотвірного значення «залишитися де-небудь на зиму, розташуватися на зимівлю», напр.: *Ледь живого, обсохлого буслика мати вранці разом з верейкою перенесла в хлівчик до корови. Там він і **ззимував** (Я. Гончарук).*

Ад'єктивну зону представлено лише дериватом *зимувальний* з мутаційним словотвірним значенням «пов'язаний з місцем, де зимують риби», напр.: *Для **зимувальних** ставів рекомендуються мінеральні ґрунти з невеликою часткою органіки, недопустиме їх розміщення на торф'яниках (А. Андрущенко).*

Словотвірну парадигму відсубстантивного дієслова *зимувати*, що позначає дію, формують дві зони: субстантивна, представлена девербативами зі словотвірними значеннями «опредметнена дія», пор.: *зимування* (словотворчий засіб – суфікс **-нн-**), напр.: *Давні пастівницькі традиції явно свідчать про те, що **зимування** худоби поза межами села тісно пов'язане з старими способами утримання худоби на підніжних кормах (М. Тиводар), та «час виконання дії», пор.: *зимівка* (словотворчий засіб – суфікс **-івк-**), напр.: *...господарський рік починався з моменту закінчення зимового полювання, тобто з початку квітня, і складався з чотирьох головних сезонів: **веснівка**, **літвівка**, **осенівка** та **зимівка** (Л. Залізник), і вербальна, похідні одиниці якої виражають фінитивну семантику, реалізовану префіксами **пере-**, **про-**, **до-**, напр.: *Тепер нам небагато залишилося роботи, та Господь відає, чим худобу **перезимувати** (А. Чайковський); ...у Криму в се літо не тільки хліб, а й трава не вродила, і бусурмани ні себе, ні свого статку не можуть **прозимувати** (Д. Яворницький); Сіна, наче кіт наплакав, перепало на трудодні. Мусив у тестя позичити, щоб **дозимувати** корову (М. Стельмах); Вернулися вони знову до колиби, і тазда питає: скільки просить Штефан за те, що **визимував** його вівиці (П. Скунц).***

Типову словотвірну парадигму дієслова *зимувати*, належного до класу дієслів *процесу*, сформовано лише з деривата субстантивної зони *зимування*, що експлікує первинне транспозиційне значення

«опредметнений процес» і зрідка вторинне «наслідок опредметненого процесу», напр.: *Одним зі способів підвищення пластичності глин є літування і **зимування** глин... (Н. Балінський); Важливою умовою одержання якісної продукції на цегельно-черепичних заводах і забезпечення їх цілорічної дії є заготовлення видобутої глини на виморожування (**зимування**) (Н. Балінський).*

Семантика вершинного дієслова *веснувати* – «виконувати весняні роботи» (СУМ, I, 341; ВТССУМ, 124) – дає підстави розглядати його серед дієслів дії, зокрема конкретної фізичної дії, напр.: *Вже кілька днів підряд Василько докучав розпитами, коли почнуть **веснувати**, бо, мовляв, і поле підсохло, і воли застоюлися біля ясел (Р. Федорів).* Кодифікованим є лише девербатив субстантивної зони *веснування* з транспозиційним словотвірним значенням «опредметнена дія», напр.: *...Федір Полінний розім'яв перед громадою грудку землі, повелівши, щоб з понеділка ратаї розпочали **веснування**... (Р. Федорів).* Проте, як свідчать приклади функціонування цього слова в тому чи тому контексті, воно може розвивати два вторинні значення: «результат, наслідок виконаної дії, названої твірним дієсловом», напр.: *Жінка питає: – Чого ти, чоловіче, такий смутний? – Де би я не був смутний, коли насіння нема, а брат і зернини не дав. Доведеться залишитися без **веснування** (І. Чендей), і «час виконання дії, названої твірним дієсловом», напр.: *Як бачимо, їй дійсно вдалось ввести в народний репертуар сі легенди, добитись шанування сього дня, між іншим – як свята **веснування** (М. Грушевський).**

Ще одним виразником словотвірного значення «час виконання дії, названої твірним дієсловом» є іменник *веснярка*, який утворено за допомогою варіанта суфікса **-арк-** – **-ярк-**, напр.: *По **веснярці** зоставляє на сподарстві Маму, кладе в мішок сокиру і тесла і вирушає з Васильком по сусідських висях (Р. Федорів).*

Дієслово *веснувати* зі значенням дії, яку виконують навесні, може стосуватися не тільки землеробства, а й мисливства. Ще з давніх часів господарський рік мисливців складався з чотирьох головних сезонів, упродовж яких виконували певну роботу: веснівки, літвівки, осенівки та зимівки [5, 170]. Назва кожного із сезонів, ймовірно, мотивована відповідними дієсловами, що позначали дії, які виконували упродовж певного сезону, – *веснувати*, *літувати*, *зимувати*. А отже, іменник *веснівка* із семантикою «час виконання дії, названої твірним дієсловом» теж належний до словотвірної парадигми вершинного дієслова *веснувати*, напр.: ***Веснівка**. Після закінчення зимового полювання мисливські групи з 1–4 сімей поспішали до початку весняного бездоріжжя повернутися на береги річок... Чоловіки займалися колективним виготовленням човнів, а жінки до початку повені старалися зібрати якомога більше сухих дров. Цей час був найбільш голодним для первісних мешканців лісів (Л. Залізник).*

Ну і, звичайно, закономірною є належність до субстантивної зони словотвірної парадигми

дієслова *веснувати* девербатива *веснувальник* з мутаційним дериваційним значенням «виконавець дії», напр.: *Несподівано веснувальники знайшли у торішнім сухості підкову, яка невідомо звідки потрапила сюди на подвір'я навчального закладу* (Інтернет-ресурс).

Вербальну зону словотвірної парадигми дієслова *веснувати* як номінатора дії формують семантичні позиції темпоральних модифікацій: «почати виконувати дію», «виконувати дію упродовж нетривалого часу» та «завершувати виконання дії». Жоден з дериватів вербальної зони не кодифікований у словниках, проте функціонування їх у тому чи тому контексті дає підстави для констатації можливості реалізації такої семантики. До того ж деякі з них засвідчені науковцями, які досліджують (загалом чи частково) порушувану проблему [12, 177–178].

Словотвірне значення «почати виконувати дію» виражає перфектив *завеснувати* (словотвірний засіб – префікс *за-*), пор.:, напр.: *Загалом, за підрахунками спеціалістів, щоб завеснувати на полях Калущини, треба щонайменше 15,5 млн. грн.* (Г. Ручанчин). Експлікатором другого і третього окресленого значення слугує префікс *по-* та відповідне синтагматичне оточення, яке зорієнтовує з нетривалістю названої дії, напр.: *... Стефа приїздила на кілька днів сама чи з батьком повеснувати* (С. Парфанович), чи із завершеністю її, напр.: *І повеснувала, і бориц зварила, й штурдлів із капустою напекла, а Сашка нема й нема* (Г. Щипківський). Фінітність названої дії передає префікс *до-*, пор.: *довеснувати*, який більшою мірою актуалізує на доведенні дії до певної межі, напр.: *А весна є весною – обома руками хаплеться за літо, так що чоловік ледве довеснував, а тут вже перше копання* (Ю. Станинець). Реалізатором фінітивного значення може бути у відповідному контексті і префікс *за-*, пор.: *завеснувати*, напр.: *Тож далеко не кожен квапився додому, до газдівських клопотів, якими й так по вінця повен повсякбудень. Звикло, починали зі справ рілничих: хто як завеснував, і що засіяв, і що посадив, бо весна цьогоріч вельми сприятлива...* (Р. Соловчук). Проте названий дериват часто розвиває мутаційне словотвірне значення «засіяти», напр.: *Дядьки мізкували про се, про те: хто подеїкував, де взяти зерна, аби завеснувати поле; хто запитливо розводив руками, мовляв, коли вже до кінця зламають хребта отому ненажерішвабу* (В. Качкан).

Словотвірна парадигма дієслова *веснувати*, співвідносного зі *станом*, є однозонною. Її сформовано лише з іменникових дериватів, які заповнили семантичні позиції: «опредметнений стан» (виразник – суфікс *-нн-*), пор.: *веснування*, напр.: *У загальному дослідженні про гуцульські полонини зауважено, що в гуцулів побутує певний комплекс обрядів стосовно веснування й літування, які взаємопов'язані із численними давніми забобонами і віруваннями* (В. Гавдзин); «результат, наслідок тривання названого вершинним дієсловом стану» та «час названого вершинним дієсловом стану» (експлікатором обох значень є суфікс *-овищ-*), напр.:

Такий весняний випас тут називався «веснуют на полі», на галицькій Гуцульщині – «весновище», а на закарпатській Гуцульщині – «веснованє» (М. Мандибуря) та *Оплата кошаруванням відома повсюдно в українських Карпатах, але найрозповсюдженішою була у верхів'ях р. Ужа не лише в час літнього («літовище»), а й весняного («весновище») та осіннього («осенище») випасів* (Ю. Гошко); «місце (приміщення) на полонині» (реалізатор – варіант суфікса *-арк-* – *-ярк-*), пор.: *веснярка*; «суб'єкт стану» (виразник – варіант суфікса *-ар* – *-яр*), пор.: *весняр* [4, 73].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Словотвірнопарадигматичний принцип систематизації похідних слів дає змогу визначити дериваційний потенціал того чи того вершинного слова з опертям на твірну основу як типологізувальний чинник, установити континуум словотвірних значень (семантичних позицій) та набір словотвірних засобів для їхньої реалізації, простежити здатність девербативів різної частини мовної належності експлікувати додаткові значенні відтінки.

Дієслова, мотивовані темпоральними іменниками, зокрема на позначення пір року (*літувати, зимувати, веснувати*), є обмеженою групою слів. Синтагматичне оточення цих вербативів, необхідне для реалізації потенцій значення слова або породження певних змін у семантиці, слугує показником категорійного статусу їх (дієслова дії, процесу чи стану), що, своєю чергою, зумовлює їхній словотвірний потенціал.

Загалом вершинні дієслова *літувати, зимувати, веснувати* формують 10 конкретних словотвірних парадигм (параметри словотвірних парадигм, тобто протяжність та глибину місця, відображено у табл. 1), континуум дериваційних значень яких, детермінований належністю вершинного дієслова до класу дієслів дії, стану чи процесу, у типовому вияві майже збігається. Позаяк аналізовані дієслова здебільшого позначають стан, то закономірно, що вияв дериваційного потенціалу вершинних дієслів стану є більш системним і послідовним. Типова словотвірна парадигма дієслів стану складається з трьох зон: субстантивної із семантичними позиціями «опредметнений стан», «час тривання стану», «результат, наслідок тривання предметного стану», «місце тривання стану», «суб'єкт стану»; вербальної зі словотвірними значеннями «необмежена тривалість названого твірним дієсловом стану», «завершальний етап стану» (з достатньо вираженою глибиною позиції) як різновидами темпоральних модифікацій та загальнорезультативним значенням як основним видом темпорально-результативних модифікацій і ад'єктивної з дериваційною семантикою «пов'язаний з названим твірним дієсловом станом». Належність до тієї чи тієї морфологічної зони певною мірою визначає словотвірний засіб, за допомогою якого реалізовано відповідну семантику: похідні одиниці субстантивної і ад'єктивної зон постали головно суфіксацією, тоді як девербативи вербальної зони – префіксацією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамець Н. В. Словотвірна парадигматика дієслів руху в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Адамець. – Івано-Франківськ, 2016. – 20 с.
2. Балінський Н. І. Активізація бентонітів содою в природних умовах / Н. І. Балінський, М. С. Мальований, Л. М. Дедик // Вісник Державного університету «Львівська політехніка». – 2000. – № 395 : Хімія, технологія речовин та їх застосування. – С. 111–113.
3. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
4. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. В. Закревська; відп. ред.: Л. Л. Гумецька. – К. : Наук. думка, 1976. – 163 с.
5. Залізник Л. Стародавня історія України / Леонід Залізник. – К. : Темпора, 2012. – 542 с.
6. Кушлик О. П. Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові : [монографія] / О. П. Кушлик. – Дрогобич : Коло, 2015. – 384 с.
7. Кушлик О. П. Типологія словотвірних парадигм похідних дієслів в українській мові : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Оксана Павлівна Кушлик. – Дрогобич, 2015. – 507 с.
8. Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова : [монографія] / О. І. Леута. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 404 с.
9. Мединська Н. М. Проблема категорійного статусу дієслова / Н. М. Мединська // Studia Linguistica. – 2011. – Вип. 5. – С. 126–135.
10. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
11. Назаренко С. М. Санітарно-гігієнічна оцінка вирощування і заходів забезпечення якості коропів : дис. ... канд. ветер. наук : спец. 16.00.06 «Гігієна тварин та ветеринарна санітарія» / Світлана Миколаївна Назаренко. – Суми, 2016. – 179 с.
12. Познанський Р. В. Реалізація темпоральної валентності дієсловами семантичного поля «Аграрне виробництво (рослинництво)» / Р. В. Познанський // Структура і семантика мовних одиниць. Філологічні студії. – 2015. – Вип. 13. – С. 175–181.
13. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
14. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській та польській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
15. Соколов О. М. До проблеми зв'язку словотвірної мотивації з валентністю мовних одиниць / О. М. Соколов // Проблеми сучасного життя мови. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 3–10.
16. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові : [монографія] / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 283 с.
17. Уфимцева А. А. Лексическое значение / А. А. Уфимцева – М. : Наука, 1986. – 239 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
- СУМ – Словник української мови : В 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.